

Az utolsó peregrinus

Az újkori protestáns kollégiumok Magyarországon elsősorban a pap- és tanítóképzést szolgálták, de növendékeik közül sokan világi pályát választottak. Mivel a kollégiumok főiskolai szintű képzést biztosítottak, mindazok, akik tudományos fokozatot kívántak szerezni, külföldi egyetemen is tanultak. A vándor-diák, a peregrinus alakja egész Európában ismeretes volt, s középkori előzményekre vezethető vissza. A peregrinusnak kialakult egy másik, belföldi típusa is: a kollégium akadémiai tagozatán tanulók 2–3 évi tanítóságot (rektorságot) vállaltak valamely népiskolában, hogy keresetük révén be tudják fejezni tanulmányaikat, vagy ha befejezték, külföldre mehessenek. A főiskoláról (akadémiáról) kiküldött rektorokat hívták akadémikus rektoroknak.

A XIX. század második felében, a tőkés átalakulás korában a helyét gyakran változtató tanítót is peregrinusnak nevezték, aki, ha nem kapott munkát, uradalmi ispánnak, házitanítónak állt be. Borsos István gimnáziumi tanár „Az utolsó peregrinus” c. önéletrajzi írása, mely a Pápai Hírlap 1906. évi 49. számában (december 8.) az 1–3. oldalon jelent meg, a köznapi életből lassan eltűnő peregrinusnak állít emléket.

Borsos István (Ászár, 1863. február 8. – Bp., 1918. április 12.) református lelkész, főgimnáziumi tanár, kollégiumi könyvtárigazgató nevét megőrizte a pápai kollégiumtörténet. Tanító családból származott: édesapja, sőt nagyapja is népiskolai tanító volt. Az elemi iskoláit Vérteskethelyen és Nagysápon végezte. A gimnáziumot 1874-ben Nagykőrösön kezdte (nagybátyja itt volt tornatanár), 1878–1882 között Pápán fejezte be, majd 1882–1886 között ugyanitt a teológiai akadémián folytatta tanulmányait. 1886–1888 között a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanult és szerzett latin-görög szakos tanári oklevelet. Ezidő alatt a Pulszky Ferenc igazgatta Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1888-ban a pápai református főgimnázium helyettes, 1892-től rendes tanára volt. Emellett 1896-tól a régiségtárat és a múzeumot, 1897-től haláláig a könyvtárat igazgatta, melyeknek anyagát rendezte, katalógizálta, katalógusai nyomtatásban sorra megjelentek. 1888-ban nősült. Tseppen [Tscheppen] Olgával kötött házasságából 9

gyermek született, négy fiú és egy leány meghalt, csak négy lánya élte meg a felnőttkort, közülük kettő a tanítónői hivatást választotta.

Történészként is számon tartjuk. Foglalkozott a pápai kollégium és a könyvtár történetével, a pozsonyi rendkívüli törvényszék és a gályarabok történetével. Szívesen írt a pápai lapokba, állandó munkatársa volt az egyházkerület lapjának, a Dunántúli Protestáns Lapnak. Diák korában tagja volt a Kollégiumi Képzőtársulatnak, a Theológiai Önképzőkörnek, tanár korában a Jókai Körnek. Élete teljében, 56 évesen, vakbélműtét következtében hunyt el Budapesten. Holtteste a pápai alsóvárosi sírkertben pihen. Temetésekor 10 nagykorúságot megért testvére közül hét volt életben.¹

Életrajza Szinnyei József életrajzi lexikonába nem került be (pályájának elején járt ekkor),² de napjaink országos és helyi lexikonaink számon tartják.³

Alább újraközölt írása azért is figyelemre méltó, mert rávilágít a dunántúli református tanítók hagyományosan szerény életkörülményeire, a peregrinus-sors nehézségeire, a segédtanítók kiszolgáltatott helyzetére, alacsony társadalmi presztízisére. (– Hudi J.)

AZ UTOLSÓ PEREGRINUS

LEGALÁBB, AKIT ÉN ISMERTEM. Mert hát háborgó ugyan most is akad bőven, de nem olyan, akire ez a név igazán ráillenék. Igen ám, mert a csavargók osztályában egészen kiváltságos helyet foglalt el a peregrinus. Ez volt a csavargók arisztokráciája. Mert a peregrinus nevet csak az érdemli, aki iskolákat járt, tanult ember, de valami szomorú végzet nem engedi egy helyben maradni, hanem űzi-hajtja faluról falura, az ország egyik szélétől a másikra. Tanítók, papok szerény hajlékaiba tért be legszívesebben, de a nemesi kúriák ajtajából sem riadt vissza. Sok helyen barátságosan fogadták. Adtak neki szállást, étellel-italal jól tartották, s ha másnap útnak eredt, egy pár hatost sem sajnáltak tőle.

¹ Legalaposabb életrajza: P. J. [Pongrácz József]: Borsos István 1863–1918. = Dunántúli Protestáns Lap 29 (1918) 16. sz. 75–76.

² SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I. Bp., 1891. 1267. (Csak Borsos István korponai származású papnövendéket és annak 1816-ban megjelent munkáját ismeri.)

³ ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3., javított kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 94., TUNGLI Gyula (főszerk.): Pápai pedagógus lexikon. Pápa, 1977., VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Veszprém, 1998. 90–91.

A ruházkodás sem okozott neki gondot. Fölruházta az, aki a mezők liliomait. Ha egyik-másik ruhadarabja már nagyon szakadozott [volt], kérni sem igen kellett neki. Mindig akadt egy-egy jó lélek, aki Isten nevében kezébe adta, amire ép[p]en szüksége volt.

Így élt az emberiség e szegény vándormadara. De másutt talán nem is élhetett volna, csak az „Extra Hungariam...”⁴ áldott földjén, ahol még pár évtizeddel ezelőtt is szinte keleties vendégszeretet fogadta a betérő idegent.

Hej, azóta nagyot fordult velünk a világ! A rajongó ifjúkorból belejutott nemzetünk a férfikor nehéz, fárasztó, rideg küzdelmeibe. Sok minden kiveszett azóta a mi fejlődő társadalmunkból, jó és rossz vegyesen. S e sok vegyes holmi között kiveszett a peregrinus is. Pedig most is van ám sok szerencsétlen, akit a végzet peregrinusnak szánt. De a mostoha viszonyok közt nem fejlődhetik azzá. Mielőtt azzá lehetne, a bolondok házába, vagy börtönbe jut; vagy pedig igen rövid idő alatt elpusztul nyomorultan. Mert az a vendégszeretet nincs meg többé, mely bűn nélkül megadná neki a mindennapi kenyeret.

Az utolsó, akit én ismertem, szinte azért halt meg, mert nem tudta kiállni többé ezt a megváltozott lelkű, rideg világot.

Szép, ragyogó nyári délután volt, mikor a mi kapunkon befordult. Széles-vállú, zömök alak, borostás állal. Most sem értem, miként jutott abba az Isten háta mögött levő hegyközi faluba, ahol édesapám hirdette a tudomány ígét. Én, mint nagybaccska diák, ép[p]en boldog kedvtelésből hajtottam lovainkat az ágyáson. Mert hát nyomtattunk nagy sietséggel, hogy kihasználjuk a szép, száraz időt. A kíváncsiság azonban csakhamar bevitt.

Édesanyám már a konyhában megsúgta: – Ez ám Szabó Laci, a peregrinus.

Rettentően udvarias ember volt ez a Szabó Laci. Még énelőttem is felállt a karosszékből, mikor bemutatkoztam neki. Pedig hát csak olyan süldődiák voltam. Ki nem fogott a szóból. Beszélt papokról, tanítókról, s mindenféle kisebb

⁴ Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita. = *Magyarországon kívül nincs élet, ha mégis van élet, az nem olyan*. A latin szállóige először Caelius Rhodiginus/Ludovico Ricchieri (1469–1525) olasz humanista 1516-ban megjelent könyvében fordul elő, a XVII–XVIII. században a magyarországi német és szlovák evangélikus értelmiség réteg rendi patriotizmusát fejezte ki, jelentése csak a polgári fejlődés során, a 19–20. században telítődött negatív tartalommal. A szállóige Tóth Béla *Szárjul szájra* című könyvével (Bp. 1895.) vonult be „a magyar nacionalizmust történetileg díszítő szólamok közé”. A 20. században a történészek a feudális Magyarország elzárkózásának, elmaradottságának érzékeltetésére idézték. A szállóige eszmétörténeti háttéréről: TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita...* (Egy szállóige történetéhez). Akadémia, Bp., 1969.

urakról, akikről tudta vagy gondolta, hogy előttünk ismerősek. Majd mikor vacsora után a jóféle borocskától mindjobban megoldódott a nyelve, még utazásának célját is előadta. Mert hát ő nem kóborol ám csak úgy céltalanul. Pozsony megyében egy úrnak ispánra van szüksége. Ismeri azt az urat. Az is ismeri őt. Már hogyan ismerné? Hiszen az is a pápai kollégiumban tanult. Bizonyosan szerződött hát őt ispánnak. De kire is bízhatná nyugodtan a gazdaságát, míg Pozsonyban végzi hivatalos dolgait. Mert hát ép[p]en a múlt hónapban választották meg valami megyei tisztségre. Márpedig, ha valaki, úgy ő – mármint Szabó Laci – csak ért a gazdálkodáshoz. Nem hiába született falusi gyereknek, s nem hiába járt annyi iskolát. Prakszis és elmélet ölelte egyformán világos. Jól tudja ő, hogy mi az az okszerű gazdálkodás.

Mi lehetőleg ráhagyunk mindent, s őszinte jóindulattal biztattuk, hogy most már bizonyosan jobbra fordul a sorsa. Ő pedig örvendett, s boldogan hitt a szavunknak. Csak akkor komorodott el [az] arca, mikor lefekvésre biztattuk, bár jó későn. Láttá, hogy a pincetokban van még egy tele üveg bor. Ez kissé megzavarta udvarias és nyugodalmas kedélyét. Mikor pedig arról is értesült, hogy az iskolában várja a jól elkészített fekhely, határozottan méltatlankodni kezdett. Ezt már kisebbítésnek tekintette. Hogy talán félünk tőle? Hiszen ő tisztességes családnak tisztességes gyermeke! Tudhatjuk ezt mindannyian.

Édesapám azonban csakhamar megnyugtatta. Két kis szoba és sok apró gyermek. Viszont a szép, tiszta iskolában egy jól megvetett ágy. Okos ember mindjárt láthatja, hogy melyik a vendégnek való nyugodalmas hely. Ő is belátta. S miután Szent János áldomásaként még egy tele poharat kiűritett, megnyugodva tért pihenőre.

Másnap reggel jókedvűen búcsúzott tőlünk, hogy siessen a kitűzött cél felé. Hogy megkapta-e a botos ispánságot, azt nem tudom. De ha megkapta is, hogy egy hónapnál tovább[b] nem maradt ott, azt bizonyosan tudom. Mert egyhelyben sokáig nem maradhatott. Rajta ült a sötét végzet. Ha az ispánság Pozsonyban⁵ nem sikerült, akkor az ország keleti részére igyekezett, hogy valami árván maradt tanítói állást megkaparinthasson. Ha onnét is kikopott, akkor Baranyába sietett ugyanazon célért. Mindig célokfelé törekedett, de soha célt nem ért. Rajta ült a fátum,⁶ hogy nyugodalmas pihenőt ne találhasson.

Aztán még egyszer láttam újra a kollégiumban. Megtraktáltuk a konviktuson úgy, hogy semmi panasza sem lehetett. Még útravalóhatosokkal is elláttuk

⁵ értsd: Pozsony vármegyében

⁶ fátum: fatum (latin) = végzet

szerény tehetségünkhöz képest. Akkor is nagy cél felé sietett. Doboka vármegyében biztatta valami elárvult tanítóság ábrándképe. Hogy elfoglalhatta-e ezt az árván hagyott domíniumot,⁷ azt már nem tudom. De az bizonyos, hogy több évig nem került vissza ide a Dunántúlra. Hol járt, mit szenvedett ezalatt, ki tudhatná azt? De hogy nehéz időket élt át, meglátszott rajta, mikor újra feltűnt a mi látóhatárunkon, Tata városában. Kopottan, porosan állított be az iskola udvarába. Mert meghallotta, s örömmel hallotta, hogy a nagytiszteletű egyházmegye ép[p]en most tartja közgyűlését. Ünnepnapja szokott ez lenni minden peregrinusnak. Ép[p]en most végződött a gyűlés. Jó későn, délután. Mert hát igen fontos ügyek voltak. Rajzott ki az udvarra a sok öregebb és ifjabb tiszteletes, meg tanító urak és kurátor uraimék.

A peregrinus mosolyra kényszerült arccal köszöntgetett s üdvözölte őket. Hisz majdnem mind régi ismerős volt. Sűrű, bozontos hajábamár ősz szálak vegyültek. Széles válla előre görnyedt. Az idősebb nagytiszteletű urak közül többen barátságosan szólították meg:

— No Laci, de régen nem láttunk! Hol jártál?

A peregrinus boldogan mosolygott, s csak annál buzgóbban hajlongott, s köszöntötte az újabban megjelent ismerősöket. Ekkor azonban kilépett a tanácsterem küszöbén egy hatalmas alak, zsinóros atillában, gőgösen hátravetett fejjel. Pocakja és tokája iszonyú tekintélyt kölcsönzött neki. A járatlanabb ember azt gondolta volna, hogy ez legalább az egyházmegye főjegyzője, vagy ép[p]en maga is esperes. Pedig hát csak kosta⁸ volt, az is a rosszabb fajtából. Tanítónak nem nevezhetem, mert ezt a szép nevet nem érdemli meg. Hiszen egész életében nem tett mást, mint többé-kevésbé rossz tréfákat gyártott, vagy ravasz furfangon törte a fejét csak azért, hogy lehetőleg munka nélkül, tűrhető jólétben élhessen. S ezt a célját el is érte. Olyan filozófus volt, aki az emberek leggyöngébb gyöngéit használta ki jövedelmes bánya gyanánt.

Tehát ez a tekintélyes alakzat igen fölháborodott, amint megpillantotta a szegény peregrinust. Fölháborodott a gyomra. Talán azt gondolta, hogy kedvében jár a gyűlés nagyjainak, ha megszabadítja őket attól a pár hatosnyi költségtől, amit a peregrinustól megtagadni nem lehet. Vagy talán a saját gyomrát féltette, hogy neki kevesebb jut a potyából, ha ez a peregrinus is osztozkodik vele. Elég az hozzá, hogy iszonyú méltatlankodás vett rajta erőt. Dörgő hangon rival[!]t az alázatos peregrinusra:

⁷ dominium (latin) = birtok, uradalom; itt: állás

⁸ kosta = a kántortanító régies gúnyneve

— Hát te, haszontalan ingyenélő, megint itt jársz? Megérzed a pecsenyeszagot? Nem szégyenled magad, hogy tisztességes munka helyett mindigcsak a mások zsebjénél élődöl? Dolgozzál, mint más tisztességes ember! Pfuj!

— Kérem alázatossan... — ismételte közben többször is a megrémült peregrinus. — Kérem alázatosan, hiszen most is munka után járok. Egy kis segéd-tanítóság...

— Mit? Segéd-tanítóság? — rival[1]t közbe a hatalmas erkölcsprédikátor. Ilyen emberre bíznák az ártatlan ifjúságot? No hiszen, te ugyan jóra tanítanád! Nem elég szégyent hoztál már a kollégiumra s ekléziánkra? Elhord magad! Eltakarodj! — ismételte többször rémséges erkölcsi fölháborodásában a herkulési termetű férfiú. A foga szinte csattogott dühében, s hatalmas karjain fölfelé rángatta a kabát újját, mintha birkózni készülne. A peregrinus sápadtan kapkodta a fejét, a szája tátogott, mintha felelni akarna. De nem tudott. Majd hirtelen kifelé iramodott. A kapuból megegyeszer visszatekintett holtra vált arccal, s aztán elsietett.

Hiába szólott rá az esperes a hatalmas erkölcsprédikátorra:

— Mért bántja ezt a szegény embert? — Az csak jóízűen hahotázott, úgy hogy pocakja is rendett bele.

— Úgye, jól ráijesztettem erre a haszontalan csavargóra? — ismételte nagy meglepődéssel, mintha különös elismerésre tartana számot.

Hiába kiabáltak a jólelkű tiszteletes urak a peregrinus után:

— Laci, gyere vissza! Laci, Laci, ne haragudj!

A peregrinus szinte magánkívül, öntudatlan állapotban sietett a város széle felé. Elmaradt a város is messzire. Ő csak rohant tovább. Egy-egy kocsit vágta el mellette, de észre se vette. Végre a hűvös esti szellő, s a kimerültség öntudatra ébresztették. Leült egy kilométerjelző kőre. A melle zihált, s még akkor is ijedten tekintgetett szét. De körülötte csend és végtelen nyugalom volt. Ki tudja, mire gondolhatott. Nagy kö[n]nyecseppek gördültek le arcán. Aztán nagy nehezen fölkel, s lassan, vontatva elindult a szomszéd falu felé, ahol valamikor meglátta a napvilágot.

Útközben meg-megállt tépelődve. De ismét csak tovább haladt. Beért a faluba. A kutyák sem ugatták meg, mert ismerték, hogy nem rossz ember. Eljutott ahhoz a házhoz, ahol szülei laktak valaha. Jól ismerte a helyet. Egyenesen a pajtába ment. S reggel ott találták holtan.